

رواج شمع گردانی در حرم مطهر رضوی از دوره قاجار

برگزاری مراسم سوگواری و عزادگری و عزادگری مصیبت به مناسبت های مختلف در حرم مطهر امام رضا (ع) از قدیم مرسوم بوده است و در ایام شهادت ائمه اطهار (ع) به ویژه در ماه های محرم، صفر، رمضان و ایام فاطمیه این مجالس برگزار می شده است و روضه خوانان، نوحه خوانان و خطبای آستان قدس در دارالضیافه، دارالذکر، دارالحفاظ یا ایوان طلا به ذکر مصیبت می پرداختند. در این مراسم دستوراتی نیز از سوی متولی باشی یا نایب التولیه به تحویلداران کل یادربان با شیان یادگیر کارکنان برای برپایی این مراسم داده شده است. در مجموعه اسناد آستان قدس رضوی دو سند مرتبط با برگزاری مراسم شمع گردانی در سال های ۱۳۳۴ و ۱۳۳۵ قمری موجود است. احتمالاً شمع گردانی در سال های پیش از این سال هائیز طبق آنچه در سند گفته شده انجام می شده است. ولی سابقه و سندی از آن در مجموعه اسناد آستان قدس رضوی موجود نیست. با توجه به محتوای اسناد می توان گفت که شمع گردانی احتمالاً فقط در شب شهادت امام رضا (ع) برگزار می شده است. در این اسناد سید جواد ظهیر الاسلام، متولی باشی آستان قدس رضوی، به کشیک نویسی و حاجی شعاع التولیه، صاحب جمع روشنائی، دستور تهیه شمع برای شرکت کنندگان و همه کارکنان پنج کشیک رادر استای برپایی این مراسم و عزاداری در صحن عتیق (انقلاب) می دهد. همچنین از کشیک نویسی می خواهد که از چراغ استفاده نشود. این موضوع بیانگر این است که در استفاده از شمع یا چراغ هم اختلاف هایی بوده است.

قدیمی ترین سند شمع گردانی در حرم مطهر رضوی مربوط به سال ۱۳۳۴ قمری است اما شمع افروزی در حرم سابقه ای دیرینه دارد

گریه بی پایان شمع ها

زهر اسکندریان شمع ها همیشه در مهم ترین اتفاقات زندگی ما حضور دارند. از روشن کردن شمع بر سر سفره هفت سین و شام بریان بگریه یاد تا خاموش کردنش در روز تولد و از دست دادن عزیزانمان. شمع که همیشه نماد روشنی بخشی بوده است، با خودش پاکی و معنویت را هم می آورد. شاید همین موضوع حضور آن را در روزهای حساس زندگی مان پررنگ می کند؛ چیزی که از گذشته و روزهای تاریک و بدون برق با ما آمده است و حالا که انواع و اقسام چراغ و روشنائی وجود دارد، هنوز هست.

همین ترکیب ساده ریسمان و پارافین شمع، گذشته ای پیچیده و داستان هایی زیبا دارد، به ویژه در مشهد که شمع یکی از ملزومات روشنائی حرم مطهر رضوی بوده است؛ چنان که شمع یزی یا شمع سازی یکی از صنایع دستی قدیمی این شهر است.

شمع های قدیم ترکیبی از پیه، آهک، جوهر گوگرد و یک تکه نخ پنبه به نام فیتله بود و به شکل ها و با کیفیت های مختلف ساخته و مصرف می شد. علاوه بر آن، بیشتر مردم از پیه سوزها استفاده می کردند. تجارت شمع در مشهد دوران جالبی داشته است. شمع را تعداد کمی از اقشار مرفه جامعه مشهد استفاده می کردند و اطلاعات دقیقی از میزان مصرف آن وجود ندارد. با این حال، مهم ترین مکانی که به شکل منسجم از شمع به عنوان وسیله روشنائی و اهداف معنوی بهره می گرفت و دارای تشکیلات منظمی برای تولید و استفاده آن بود، حرم مطهر امام رضا (ع) بود.

شمع فروشی یکی از شغل های رایج در مشهد بود

همه این اسناد و روایت ها از اهمیت روشنائی در حرم مطهر رضوی حکایت دارند؛ آن چنان که در مشهد شغلی به نام شمع فروشی رواج می دهد که تا چند دهه پیش هم می شد نشانه های آنان را در اطراف حرم دید. این افراد به زائران شمع نذری می فروختند و غالب تر اینکه بخش زیادی از روشنائی حرم پس از موقوفات، به وسیله همین نذرها قلمی کوچک تأمین می شده است. بی گمان همین مهم سبب می شود بعد ها نخستین مکانی که در مشهد برق کشی شود، حرم و روضه های مبارک آن باشد. آن طور که محمد حسین تقوی گیلانی تعریف می کند، پیش از آمدن برق، چراغ های نفتی می سوختند و شمع محفل و روشنائی خانه عوام بودند؛ آن روزگار چند خانواده در مشهد زندگی می کردند که نام خانوادگی شان «شماعی» بود. این اسم را از شغل و حرفه خود که ساخت و توزیع شمع بود، به یادگار داشتند و همین ها هم شمع مردم مشهد را تأمین می کردند. حرم مطهر رضوی پیش از آنکه با برق روشن شود، دارای چلچراغ های متعدد با خانه و جاشمعی بود که داخل خانه هایش شمع می گذاشتند. غروب هر روز خدام حرم نردبان های متحرکی را با خود حمل می کردند و این نردبان ها را از بر هر یک از چلچراغ ها قرار می دادند و بالای می رفتند و شمع های تازه را جایگزین شمع های سوخته می کردند. صبح فردا این کار دوباره تکرار می شد.

شمع روشن روی سنگ سیاه

در مجموع روشن کردن شمع در گذشته با برآورده شدن نذر و حاجت گره خورده بود و البته آداب و رسوم خودش را هم داشت؛ کاری که هنوز هم بین شهروندان مشهدی رواج دارد. البته بدون آداب و رسوم خاصی. کوچه پنجه یکی از همان جاهایی است که رسم شمع روشن کردن راتا کنون با خود آورده است. می گویند از قدیم همان طور که مردم به قدمگاه نیشابور می رفتند، برای دیدن اثر پنجه حضرت هم به این کوچه می آمدند؛ کوچه ای در پانصد متری حرم مطهر که همه شهرتش را از سنگ سیاهی روی دیوار دارد که منتسب به امام رضا (ع) است. این سنگ پس از چند بار جابه جایی به دلیل فراوانی ساخت و ساز و تخریب در بافت اطراف حرم، این روزها در گوشه ای از کوچه ای دو بیست متری به نام پنجه قرار دارد.

مراسم شمع گردانی در حرم مطهر رضوی در دوره پهلوی اول

اولیای آستانه مخالف چراغ برق بودند

طبق گزارش کتاب «تاریخ اقتصادی مشهد» در سال ۱۲۷۲ قمری خرید و فروش شمع با فعالیت اقتصادی اولیای آستانه پیوند خورده بود. میزان مصرف شمع و روشنائی آستان قدس در سال ۱۳۲۱ قمری ۸ هزار و ۳۴۲ تومان بود که به احتمال زیاد بیشتر آن ها وارداتی بود. به همین دلیل دایرشدن چراغ الکتریکی با واکنش برخی اولیای آستانه از منظر اقتصادی روبه روشد. همین هم باعث شد آن هادر ۲۹ ربیع الاول ۱۳۲۸ چراغ برق های حرم را خاموش کنند. این موضوعات باعث شد تا مسائلی مثل شمع دزدی و گران فروشی شمع هم رواج پیدا کند.

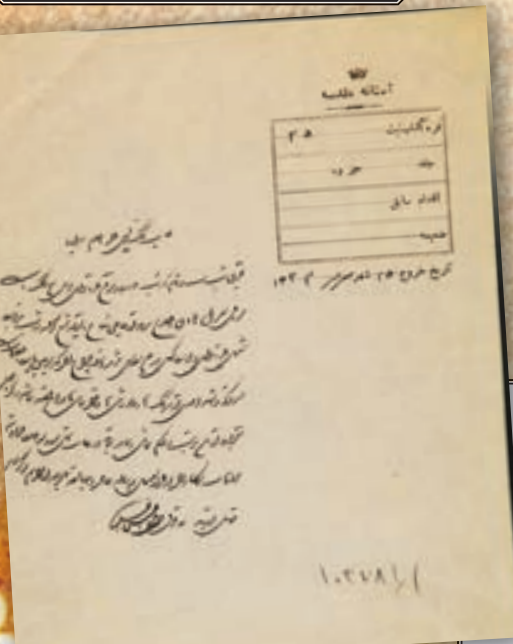
تأسیس واحد شمع سازی در آستان قدس

شمع سازی یکی از صنایع سنتی در مشهد بود و چند خانواده با نام شماعی کارشان در ارتباط با شمع، تهیه و توزیع آن بود. این صنعت به تدریج در مشهد را کد شد، ولی مصرف شمع به پایان نرسید. با اینکه جایگاه آن به عنوان یک وسیله روشنائی کاسته شد، در مراسم مذهبی شمع گردانی همچنان استفاده می شود. فرهنگ شمع روشن کردن با فرهنگ زیارت آستان قدس به ویژه در مراسم های مذهبی پیوند خورده است. از این رو این نهاد به تولید شمع به شکل نوین نیز توجه کرده است. البته در سال های ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۳ خورشیدی یکی از طرح های آستان قدس رضوی با تولید حسن زاهدی، تأسیس واحد شمع سازی با سرمایه ۵۰ هزار تومان بود.

مردم شمع های ار و پایی را ناپاک می دانستند

آن طور که در جلد اول کتاب «تاریخ اقتصادی مشهد» آمده است، در روزهایی که شماعی ها مسئولیت هماهنگی روشنائی حرم را بر عهده داشتند، میزان مصرف با گذشت زمان افزایش می یافت. بر اساس جمع و خرج کر بلایی ابراهیم شماعی ۲۵ رمضان تا آخر ذی قعدة ۱۲۴۷، موم یک خروار و ۱۴ من و ۳۰ سیر، پیه گداخته یک خروار و ۹۹ من و ۳۳ سیر و شمع ۶ من و ۱۹ سیر و نیم و هیمه یک خروار و ۷۰ من استفاده شده است. هزینه این اقلام هم از درآمد موقوفات مخصوص روشنائی مثل خان میرمعین و شاهوردی خان تأمین می شد.

جالب است بدانید شمع های خام و زمخت تا ۱۳۲۶ قمری همچنان در مشهد تولید می شد. زیرا زائران انواع اروپایی آن را ناپاک می دانستند. اشاره به حجم زیاد موم در گزارش های روشنائی حرم نشان می دهد شمع های مصرف شده در این مجموعه از نوع شمع مومی بوده است. در اسناد تاریخی به ساخت چهار نوع شمع اشاره شده است: شمع عادی که هنگام سوختن بوی نامطبوعی پخش می کرد، شمع گچی که طولش یک و جب بود و بوی نامطبوع و نه اشک ز یاد داشت و به همین دلیل گران تر بود و در داخل حباب لاله و چلچراغ قرار می گرفت و شمع مومی و کافوری هم تشریفاتی و تزیینی برای مجالس رسمی و مهمانی های بزرگ بود.

دستور برای شمع گردانی در حرم مطهر رضوی شب شهادت امام رضا (ع) ۱۳۳۴ قمری

سفارش و برنامهریزی برای شمع گردانی در شب شهادت امام رضا (ع) ۱۳۳۵ قمری